

המסגרת, התשוקה של האנליטיקאי/ת, והפיתוי האתי של המצב האנליטי*

ד"ר ויויאן שטרית-וטיין¹

המצב האנליטי, ובכללו המסגרת האנליטית ותשוקתו של האנליטיקאי, הוא מראשיתו בו-זמנית מצב של פיתוי ומצב אתי. במאמר זה אציע שא-סימטריה כפולה זו, הפיתוי האתי (כפי שכיניתי אותו), היא מקור התנועה בתהליך האנליטי וכוהו הטרונספורמטיבי. אם ילקחו בחשבון המימד המפתה והאתי הדבר עשוי לעזור לאנליטיקאי לקבל החלטות נכונות ביחס לגמישות המסגרת. לאחר שאמקם את החשיבה שלי בהקשר של שינויים בפרקטיקה העכשווית, אסקור חלקים בתיאוריה של לפלאנש הנוגעים לא-סימטריה של הפיתוי הראשית. בנוסף, אדון בא-סימטריה של אחריות האנליטיקאי כלפי המטופל (ראייה שבבסיסה נמצאת האתיקה של לוינס). בהמשך לקריסטבה, גרין וביון, אציע שהתשוקה של האנליטיקאי היא החלק האפקטיבי של הפיתוי האתי. אסיים בדוגמה קלינית.

מבוא

בשנים האחרונות מתקיים דיון מתמשך בפסיכואנליזה בנוגע לגבולותיה של טכניקה 'טובה דיה'. הפסיכואנליזה נעשית פלורליסטית יותר, ונותנת קול לזרמים פסיכואנליטיים תיאורטיים מגוונים. במקביל, יש חיפוש מתמשך אחר בסיס משותף שיאפשר חשיבה, הוראה וחיים זה לצד זה, תוך מתן כבוד להבדלים. אחד ממוקדי הדיונים מתנהל סביב גבולות המסגרת האנליטית, גמישותם, דרכי ניהולם, כמו גם הסיכון הקיים לשבר ולחציית גבולות. בספרות הפסיכואנליטית נושאים אלה נידונים, לעתים קרובות, בהקשר של השינוי בסוג הפתולוגיות שמביאים הפונים לפסיכואנליזה ולפסיכותרפיה פסיכואנליטית היום. לדעתי, הדבר קשור לא פחות לשינויים העוברים עלינו, המטפלים. אנו חיים בעולם של שינויים מואצים, חשופים לזרמים שונים בתיאוריה ובפרקטיקה, כמהים לקיים גישה של סובלנות והבנה לא־אָר, ובו בזמן חווים איום על זהותנו כאשר אמיתות וערכים ישנים מתערערים.

בתוך הסתעפות הדעות החלוקות, שבים ומוזכרים כתביו של תיאורטיקן אחד – דונלד ויניקוט. משהו בסגנון שלו ובנושאים בהם עסק מוצא הד אצל רבים. כולם יכולים 'להשתמש' בו אם

לא 'לנצל' אותו ('use' him if not to 'abuse' him) בלי להצטרך 'לפתור את הפרדוקסים'. ויניקוט היה האנליטיקאי הראשון שדן במסגרת האנליטית, לה קרא setting, כנושא בפני עצמו. העניין שלו במסגרת נקשר לאנליזה של מרגרט ליטל. מעניין לשים לב כי בהרצאה שנתנה ליטל בחברה הפסיכואנליטית הבריטית (1), בה עסקה באנליזה האישיית שלה, עולה כי רוב ההיבטים של המסגרת, כפי שמגדירים אותם בדרך כלל מאז פרסום מאמריו של פרויד על הטכניקה, שונו באופן משמעותי (למשל קביעות המקום ואורך הפגישות, היעדר מגע ועוד).

בחברה הפסיכואנליטית אנו פוגשים, בהשפעתו של ויניקוט, מקרים בהם האנליזה התנהלה לא רק פנים אל פנים בקליניקה, אלא גם, לעתים, נמשכה בבית המטופל; מצבים שהצריכו יותר גמישות בגבולות הזמן; מקרים של כניסה למצב פסיכוטי בהם היתה הערכה שדרוש מגע פיסי כדי להחזיר את האדם לקשר עם המציאות. אנו מודעים לשימוש שנעשה בטלפון על-ידי אנליטיקאים מסוימים כשטופלים נמצאים בנסיעות עבודה ממושכות; לשימוש בדואר אלקטרוני ובמסרונים. עלה גם הרעיון של אנליזה בסקיפ; וקיימת הפרקטיקה של shuttle analysis הקיימת מתוך עניין בהפצת הפסיכואנליזה. כמו כן, אנו מכירים וריאציות רבות בסדרי תשלום.

השאלה שאני שואלת כאן: כמה מחשבה מושקעת בשינויים, ועד כמה נלקחות בחשבון ההשלכות שלהם על התהליך האנליטי והתאמתם למטרות הטיפול? מאז המקרה של מרגרט ליטל, נעשתה עבודה וחשיבה רבה בנוגע לטיפול הפסיכואנליטי במטופלים עם ארגון אישיות נרקיסיסטי וגבולי. כפי שוויניקוט טען (2), במקרים מסוג זה המסגרת לא רק מסמלת את הטיפול האמהי, היא גם יכולה להיחוות על-ידי המטופל כאילו היתה

¹ החברה הפסיכואנליטית בישראל.

marchet@zahav.net.il

* מאמר זה מבוסס על הרצאה שניתנה במכון לפסיכואנליזה בת זמננו, מאי

2010, שפורסמה ב-EPF Bulletin, 64: 2010

תרגום מאנגלית: נעמה הוכשטיין.

מילות מפתח: מסגרת האנליטית, סטינג, פיתוי, תשוקה, הברה, אתיקה, אחריות.

מוקדש לזכרו של יורם חזן, איש יקר, איש שיכול היה לומר: "הנני".

במאמר זה אזכיר חלקים מהתיאוריה של לפלאנש הרלוונטיים לנושא האסימטריה של הפיתוי הראשית ומימדי ההעברה הקשורים אליו. אזכיר גם את טענתי על האסימטריה של אחריות האנליטיקאי עבור המטופל שלו ומימד ההעברה הקשור אליה. אדגיש את הרעיון שהחלק האפקטיבי של אסימטריה כפולה זו נובע מתשוקה, התשוקה של האנליטיקאי. לסיום אחזור לשאלת המסגרת בעזרת דוגמה קלינית, כדי להדגים את כוונתי במושג הפיתוי האתי של המצב האנליטי וכיצד הוא נחשף במיוחד במצבים בהם מתערערת המסגרת.

המימד המפתה במצב האנליטי 'ההעברה, והאנליטיקאי כמצית ההעברה'

עבור לפלאנש (7), האקט של הצעת האנליזה הוא היוצר את כוחה המניע, הבסיס להעברה. כדבריו "הוא פותח מחדש את הקשר הראשון, קשר שבו האחר קדם לסובייקט ... יסוד הקשר לאחר הראשית הוא הפיתוי הראשית, וייסודו של הקשר עם האנליטיקאי הוא הגשמה מחודשת של קשר זה, הלוקחת אותו לקצה הגבול המוחלט שלו" (7, עמ' 156). אני מציעה לקרוא לכך 'העברה הפיתוי הראשית' – במונחיו של לפלאנש "the hollowed out transference". לפלאנש מכיר במימד ההדדי ביחסי הורים-ילדים, ומהדהד בכך את המחקר הפסיכואנליטי העכשווי באנגליה ובארצות הברית. אך לצד מימד ההדדיות, הקשור לדעתו לצורכי שימור העצמי, לפלאנש מתעקש על המימד האסימטרי של הפיתוי הראשית. יש לזכור שהורים, המבוגרים המטפלים, אשר בלעדיהם לא יוכל הוולד האנושי להתפתח (בלשונו "המצב האנתרופולוגי היסודי"), מבוגרים אלה הם בעלי מיניות בוגרת מעורבת במיניות ילדית לא-מודעת, או במילים פשוטות יותר, מעורבת בלא-מודע. השד, מושג בו אני משתמשת כאן יחד עם לפלאנש, כפרדיגמה, שד זה שממנו האם מזינה את תינוקה, הוא עבורה מקור הנאה. במצב של בריאות, המגע, הקיים בהכרח בין האם לתינוק, הוא גם מקור של הנאה רבה עבורה ומושקע במיניות שלה, בין אם היא מודעת לכך ובין אם לאו. השד האמהי אינו אובייקט מזין טוב או רע בלבד. כפי שלפלאנש מנסח זאת: השד "רוצה משהו מהתינוק, והתינוק אינו יכול להבין מה השד רוצה ממנו" (7, עמ' 125). הפיתוי הראשית מעורר שאלה. הוא אניגמתי, חידתי. הוא אינהרנטי לקשר בין האב/האם/מבוגרים אחרים לילד. הוא מספק מבנה עבור לפלאנש הוא שוכן בלידת הלא-מודע. לפיו, אין מסירה ישירה מהלא-מודע האמהי/הורי אל הילד. בנפשו של כל ילד צריך להתרחש תהליך של תרגום, שיימשך לאורך כל התפתחותו. בשל האסימטריה של היחסים הראשיתיים, חוסר הבשלות הבסיסית של הוולד, והמימד האניגמטי ההכרחי של המסרים מעולם המבוגרים, חלקים מהם לא יוכלו לעבור תרגום. חלקים אלה יודחקו, וכאן תתחיל היווצרותו של הלא-מודע, כלומר המיניות הילדית, כפי שמתאר אותה פרויד ב"שלוש המסות על המיניות" (8).

"האם עצמה". מנקודת מבט זו, גמישות המסגרת והאפשרות שלה 'לפגוש' את צורכי המטופל היא שיקול ראשון במעלה. בהקשר זה מעלה רוסיון (3) את בעית הבלבול הקיים לעתים קרובות אצל מטופלים אלה בין צרכים למשאלות.

בזמן הכנת מאמר זה, קראתי מחדש את המקרה של מרגרט ליטל, כפי שסופר על-ידה. לצד ההתפעלות שעוררו בי האומץ של ויניקוט ויכולתו לקחת סיכונים, נדהמתי הפעם מהיעדרו של כל מימד מיני בחומר האנליטי, כמו גם היעדרה של כל הערה בנוגע לחרדה של המטופלת לגבי מצב בריאותה. מרגרט ליטל מעידה שהיתה בטיפול שלה 'החזקה' ממשית, ושהאנליטיקאי תיפקד כ'מיכל' באופן מרשים ביותר. אך לדעתי, היעדרו של שיח גלוי בנוגע לפיתוי ולמיניות, ילדית ובוגרת גם יחד, בפרקטיקה ובתיאוריה של ויניקוט יכול לתרום להיווצרות סוג של נקודה עיוורת קולקטיבית עם השלכות כואבות.

אינני מרמזת כאן למקרים של פריצת גבולות בתחום המיני מהסוג עליהם מדווחים גאברד (4) או בולאס (5) והמוכרים לנו מאז ראשית הפסיכואנליזה (למשל בין יונג לסבינה שפילריין). במקרים שעליהם אני חושבת, נראה שהמטופלים הם שיזמו את פריצת הגבולות של המסגרת האנליטית, ולא דווקא בצורה מינית בברור. בהשפעת החקיקה החדשה בתחום זכויות החולה, הם בחרו בדרך של הגשת תלונות נגד האנליטיקאים שלהם בפני וועדה אתית או משפטית, על מעשים שאותם חוו כרשלנות מקצועית עקיפה או מרומזת. לדוגמה: הזמנה לשימוש בטלפון בין פגישות, יזומה מצד האנליטיקאי להתקשר או לבקר בבית המטופל, מגע פיסי לצורך מתן תמיכה, או אי שמירה על גבולות הזמן.

אפשר לנחש שבעת התרחשות הדברים, מטופלים אלה העריכו ואף עודדו את המעשים המדוברים. אך במקביל, הם פירשו אותם כהבטחה לקשר-אהבה ממש, תקווה שבשלב מסוים תוסכלה. הזעם שהתעורר בעקבות זאת הביא אותם להתלונן, ובצורה זו לתקוף את האנליזה ואת האנליטיקאי. ההתקפה גרמה לשבר במסגרת האנליטית ואיתה בתהליך האנליטי עצמו. אני טוענת שבמקרים אלה האסימטריה של הפיתוי הראשית, האינהרנטית למצב האנליטי, ואיתה האחריות האסימטרית של האנליטיקאי כמעורר הפיתוי, לא נלקחו בחשבון דיין על-ידי האנליטיקאי.

כאשר התחלתי לעסוק לפני כעשור בכתביו של לפלאנש, מצאתי בהם הד לחוסר שחשתי בהתייחסות למיניות בתרבות הפסיכואנליטית המקומית שלנו. מצאתי תיאוריה המדגישה את הראשוניות של האם/אחר (other/mother), ובכך מתעקשת על חשיבות סביבת המבוגרים המטפלים, ובאותה עת משיבה לאותה סביבת אם/אב/מבוגר, את המימד המיני הדחפי שלה. לצד זאת הושפעת מהפילוסופיה של לוינס, שעבורו פילוסופיה היא בעיקרה אתיקה, ואתיקה היא אחריות עבור האחר. מתוך המפגש בין רעיונותיהם של שני הוגים אלה, פיתחתי את הרעיון של הפיתוי האתי האינהרנטי למצב האנליטי (6).

ממש, זה שיש לו מרחב רחמי עבור מטופליו (9). מדוע 'מרחב רחמי'? ומה הוא מוסיף למושגים הכלה והחזקה? התוספת היא המימד האתי. עבורי, מימד אשר חשוב מאוד להדגישו, כי להבנתו הוא אינו רק בסיסי, אלא חלק אינהרנטי של התהליך האנליטי. לוינס (12) מצביע על ההיריון, ובמשתמע על הרחם כי המקום האתי. הרחם מסמל עבורו את "היכולת לפנות מקום עבור האחר", מקום שאני עושה בתוכי לקשר עם האחר, כזה שעלול לסכן אותי, לסכן את הקיום שלי "במחיר עשיית מקום בגופי, בקרבי", מהמילה 'רחם' נובעת המילה 'רחמים'. כפי שהציע רענן קולקה, "החומר הנפשי אין לו קיום אלא אם מציעים עבורו מקום" (13). מי שמציע מקום הוא האנליטיקאי, והמטופל לוקח לתוכו את עצם ההצעה, לצד הפירושים וההבנות של האנליטיקאי. אותה הצעה היא במונחים של לוינס (14) "הפנייה אל האחר/המטופל. האמירה בתוך מה שנאמר, בדרך של לטיפה ולא בדרך של האחוזות" (15). אני טוענת שמעצם ההצעה של האנליזה, מעצם המצב האנליטי וכן דרך אמירותיו, האנליטיקאי מציע מרחב נפשי, וכך מביע את קיומו של מרחב רחמי בתוכו עבור המטופל. כך הוא מעורר את העברת המרחב הרחמי. העברה זו היא א-ליניארית. היא איננה בהכרח שיחזור של העבר. העברת המרחב הרחמי מתייחסת למרחב האתי שיצרו פעם ההורים ו/או שהתינוק שנולד 'ציפה' שיהיה שם בראשית החיים. העברת המרחב הרחמי נוצרת או מגורה בראשית האנליזה על-ידי עצם קיומו של האנליטיקאי כאדם, המוגדר כסובייקט אתי. מעניין שממשיכיו של לוינס מדברים על הסובייקט האתי כספוג בתשוקה אתית. תשוקה זו הוגדרה על-ידו כהכנסת אורחים וכשנאת שליטה וטוטליטריות. הסובייקט האתי הוא זה היכול, במילים של לוינס, "למצוא בתוכו את המשאבים" (14). הוא זה היכול להיות אחראי כלפי האחר, יכול להיענות; להיענות ולא בהכרח לענות. מנקודת מוצא זו אוכל כעת לגשת לפן השלישי, התשוקה של המטפל – האנליטיקאי.

התשוקה של האנליטיקאי

כשפרנצי דיבר על "בלבול השפות בין המבוגרים והילד" (9), הוא הדגיש שבזמן שהילד משתמש בשפת הרוך, המבוגרים הפרוורטיים מדברים בשפת התשוקה. לעומת זאת, ג'וליה קריסטבה מדברת על התשוקה של האם, כשרגשות של התקשרות ותוקפנות כלפי העובר, התינוק, הילד, "עוברות הטמרה (טרנספורמציה) לאהבה (אידיאליזציה, פרויקט-חיים, התמסרות) תוך שמקבילתה, השנאה, מווסתת יותר או פחות" (16, עמ' 172). לעומת פרנצי, ובדומה לקריסטבה, אני מציעה לשמור על המונח 'תשוקה' לסימון הגילויים האפקטיביים המודעים והטרומ-מודעים של הדחפים המיניים ההוריים. תשוקה זו משפיעה על המסרים האניגמטיים המגיעים מהסביבה הבוגרת. ואני מציעה לחשוב על התשוקה של האנליטיקאי. התשוקה של האנליטיקאי, כמו התשוקה האמהית, היא עניין מורכב. אנליטיקאים בלי ספק משתפים פעולה בהסתרת תשוקה זו, מפני שהיא נושאת בחובה לא פחות סכנה מאשר תועלת –

לפלאנש מבחין בין שלושה סוגים של פיתוי: טראומתי, ראשוני, וראשיתי (ומתוך אלה אציע אני שלושה סוגים של העברה).
 1. פיתוי טראומתי – מתייחס למבוגר המנצל ילד לצרכיו הוא. לפלאנש קורא לו 'פיתוי ילדי' (infantile seduction). זהו סוג הפיתוי עליו דיבר פרויד בתיאוריה הראשונה שלו על ההיסטריה, ושפרנצי תיאר במאמר שלו "על בלבול השפות בין המבוגרים לילד" (9). אדגיש שזה גם סוג הפיתוי המתרחש במצבי אלימות פיסית או מילולית, ובמצבי חוסר עניין או נטישה פיסית או נפשית מצד הסביבה ההורית, כי גם החסר יוצר עירור. לפלאנש מדבר אז על החדרה (intromission) של המסרים. מסרים מסוג זה יהיו בלתי נגישים לתרגום, ויישארו כעצמים זרים בנפש, סמוך למודע, בלתי ניתנים לעיכול. ההגנה העיקרית במצב זה תהיה פיצול ולא הדחקה כפי שקורה ב'בריאות'.
 2. פיתוי מוקדם (precocious seduction) – מתייחס לטיפול הפיסי, המרכזי כל כך בגידול של כל תינוק ופעוט. הוא מורכב מכל הליטופים, הנשיקות, ההחזקות הפיסיות, האמבטיות, ההחלפות, המושקעות כולן בתשוקה של ההורה. כפי שכתב פרויד ב"שלוש המסות על המיניות" (8) "אילו האם היתה מבינה את החשיבות העליונה של דחפיה להיווצרות החיים המנטליים של הילד בכלל, ולהתפתחות האתית והנפשית בפרט, היא היתה מונעת מעצמה נקיפות מצפון... בזמן שהיא מטפלת בצרכיו הפיסיים, היא מלמדת... את ילדה לאהוב" (8, עמ' 222-223).
 3. פיתוי ראשיתי (primal seduction) – אינהרנטי ליחסי אם/אב/מבוגר מטפל-ילד. במצב של בריאות, כלומר כאשר יש הורות טובה דיה ונטיית מולדות טובות דיין אצל הילד, רוב המסרים האניגמטיים הבאים מעולם המבוגרים יהיו, במילים של לפלאנש, מושתלים (implanted) ויתאפשר תהליך תרגום שלהם, שיספק מבנה לנפש המתפתחת.

הפיתוי הראשיתי עבור לפלאנש הוא המצע לשתי צורות הפיתוי האחרות. הצעת האנליזה מעלה, או ליתר דיוק מציתה אותה, והוא קיים לכל אורך התהליך האנליטי עד לסיומו. הוא הפיתוי היחיד הרלוונטי לעיסוק הפסיכואנליטי או הפסיכו-תרפויטי. עבורי, שני סוגי הפיתוי האחרים מהווים סטייה בפרקטיקה האנליטית. אני טוענת שהמצב האנליטי "שכינונו זוכה כל העת לכינון מחדש" (8, עמ' 152) הוא מרחב/זמן בו יכולים הדחפים המיניים להופיע, ובו דחפים מיניים של מוות יכולים לפנות את מקומם לדחפים מיניים של חיים. זאת, בתנאי שהפיתוי הראשיתי שמעורר האנליטיקאי יהיה ארוג באחריות הא-סימטרית שלו עבור המטופל/מטופלת. לכך אני קוראת: "פיתוי אתי".

המימד האתי של המצב האנליטי – המרחב הרחמי והעברת (transference) המרחב הרחמי

ב-2003 טבעתי את מושג 'המרחב הרחמי' (10), בצורה שונה מעט מזו של המונח 'מרחב מטריקסי' (11) של ברכה ליכטנברג-אטינגר. שם דיברתי על האדם שבאנליטיקאי כסובייקט האתי, זה הנושא באחריות הא-סימטרית עבור האחר, זה הנותן מעצמו

מרחב רחמי, הודות להיותה מסוגלת לאחריות אפקטיבית כלפי אחר זה/התינוק שלה. אני טוענת שהאם הטובה דיה מפתה באופן אתי, וככזו היא מקור היצירתיות של הילד שלה.

במקביל, במצב האנליטי, תהיה זו שאלת היכולת של האנליטיקאי להיות אחראי באופן א-סימטרי עבור האחר-המטופל, באותה מידה שהוא אחראי לאנליזה עצמה. אני רואה את האחריות לאחר כקשורה באופן אינהרנטי לאנליזה של אותו אחר. אחריות זו, הקשורה לתשוקה, מתייחסת למה שכינית 'הפיתוי האתי של המצב האנליטי'.

אנדרה גרין (21) טען שהילד, שהופך פסיבי תחת הטיפול האמהי, חייב לסמוך על אמו, והריפוי הפסיכואנליטי אינו אפשרי בלי אותה 'פסיביזציה' עקבית, הקיימת כאשר המטופל נותן עצמו בידי האנליטיקאי. כאן אנו יכולים לראות את החיבור הדרוש בין תשוקת האם/אנליטיקאי לבין לקיחת האחריות מצידה כלפי המטופל. בדיוק כפי שהילד נעשה פסיבי מול האם וצריך לסמוך עליה כדי לחוות פסיביות זו באופן חיובי, כך הריפוי האנליטי דורש מהמטופל פסיביות שזורה באימון/נאמנות לאנליטיקאי שלו.

אולם יש לזכור שלפני אנדרה גרין ולפני קריסטבה, כבר ביון ראה בהשתתפות האפקטיבית של האנליטיקאי מארגן מרכזי של משמעות. הוא מיקם אותה בלב המפגש האנליטי, והדגיש את חשיבות ההשתתפות האפקטיבית מצד האנליטיקאי, מעבר להעברה-הנגדית במובנה הקלאסי. ב-1963 הוא הציע שאנו צריכים להבחין בין ההעברה-הנגדית לתשוקת האנליטיקאי: "יש לעשות אבחנה ברורה בין תשוקה להעברה-נגדית, כשזו האחרונה היא עדות להדחקה." (22, עמ' 13). והגדיר תשוקה זו כ"מצב הרגשי האופטימלי", המורכב משלושה רגשות ראשוניים: אהבה, שנאה וידע בצורת סקרנות (L, H, K). ביון כותב: "בתשוקה או היעדרה אני מתכוון לרגש הנחוה באינטנסיביות ובחום, אך בלי רמז של אלימות: תשוקה לא צריכה להעביר תחושת אלימות אלא אם היא קושרה למונח חמדנות" (22, עמ' 12-13). הביטוי "בלי רמז של אלימות" נראה לי חשוב מאוד. הוא מתייחס, עבורי, למרחב הרחמי באם ובאנליטיקאי. ביון מוסיף "מודעות לתשוקה לא תלויה בחושים. כדי שהחושים יופעלו דרוש רק מוח אחד; תשוקה היא הוכחה ששני מוחות קשורים זה לזה..." מילים אלו מהדהדות את ממצאי הנורו-ביולוגיה. דידייה וינסנט, נורו-ביולוג צרפתי ידוע, מציין בספרו "ביולוגיה התשוקה" (23) שדקרט ראה בתנועה (motion) את הקריטריון העיקרי לתשוקה. הוא מציין שמושג התשוקה מסמן מצב אינטנסיבי בו אנו מוחזקים ביחס לאדם אחר. עבור וינסנט, תשוקה "היא הבסיס לחויית קיום. היא מקור התקשורת בין (לפחות) שני בני אדם" (23).

המסגרת והפיתוי האתי של המצב האנליטי

אחזור כעת למסגרת ואחבר אותה לפיתוי האתי של המצב האנליטי. פרויד לא עסק בתיאוריזציה של המסגרת. היא היתה עבורו – בהתאם לתפיסת ה"פסיכולוגיה של אדם אחד" – אמצעי, שנועד לעזור לאנליטיקאי ולמטופל לעבור את האנליזה כשהסביבה הראשונית המטפלת נלקחת

למטופל, לאנליטיקאי, לקולגות שלו ולסביבתו הקרובה. היא מקושרת, כמו אצל האם, לחרדה מפני גילוי עריות, חרדה הקשורה לשנאה רצחנית. היא נוגעת במיניות הפולימורפית האינפנטילית שלנו עצמנו, המטפלים.

מכיוון שאנו פוגשים היום מטופלים הסובלים יותר ויותר מבעיות זהות, השאלה של נוכחותנו החיה, החשיבה על החלק האפקטיבי של האנליטיקאי צריך להיות מודגש יותר (ר' עבודותיהם של עופרה אשל, יוסי תמיר, אריה גרין, שרה קולק, חגית אהרונ, מיקי פטרן, עפרה כהן פריד ועוד). כפי שמנסחת זאת רות שטיין ז"ל בהתדיינות שלה עם אנדרי גרין (17), עם מטופלים אלה, השאלה אינה כיצד לעורר אצלם ייצוגים, אלא כיצד לעזור להם לבנות אותם. במונחים של רוסיון: בעזרת ההשתתפות האפקטיבית של האנליטיקאי, תימצא ותיווצר בהדרגה משמעות, דרך התהליך האנליטי.

רוסיון (18), בהמשך לוויניקוט, הראה כיצד יכולת הסימבוליזציה נולדת כתוצאה מסובייקטיביזציה, הקשורה ליכולת הרגשית של הסביבה המטפלת, בחיים כמו גם באנליזה. הוא מגדיר את ניכוס הסובייקטיביות כיכולת נרכשת של בן האנוש הקטן לחיות את עצמו/עצמה כסובייקט, כלומר להיות מסוגל להרגיש את עצמו, להרגיש מה משפיע עליו, מה מגיע אותו, מה מחזיק אותו, ומה הדרכים בהן הוא מושפע; משמעות הדבר היא היכולת של אדם לראות את עצמו, להקשיב לעצמו, ולייצג את עצמו לעצמו, כמו גם לייצג את האובייקטים שלו ואת העולם שבו הוא מתפתח (3, עמ' 104).

אם כן, רוסיון (19) דיבר על פרקטיקה אנליטית שבמוקד שלה נמצא ניכוס הסובייקטיביות. אני מציעה שבפרקטיקה כזו אנו צריכים להוסיף לאנליזה ההעברה לא רק את אנליזה ההעברה-הנגדית, אלא גם את אנליזה הנוכחות הרגשית של האנליטיקאי כפי שהיא מתבטאת בהקשבה ובדיבור שלו. תפקידו של האנליטיקאי להרשות לעצמו להיות מושפע, להשתנות, לתת לעצמו לעבור הטמרה, להיות נשלט, להיות בבעלות האחר, לקבל את האפשרות 'להילקח כבן-ערובה', בלי לאבד את קווי המתאר שלו ואת היחסים עם העצמי. המשימה היא להשקיע רגשית במטופל תוך נוכחות חיה, נוכחות אנושית, ספוגה בתשוקה, הלוקחת את עצמה בחשבון, ולוקחת את המטופל בחשבון באותה מידה, ואפילו מעבר לכך. מצד האנליטיקאי, כמו מצידה של האם "אהבה ושנאה, פליאה ואכזבה, הנאה וכאב, תשוקה לקירבה וצורך במרחב, שקט ואי-שקט, שלווה וחרדה, גאווה והונאה, עניין ושעמום, סקרנות ואדישות, שמחה ועצבנות מתחלפות זו בזו..." (16, עמ' 175). "תשוקה אמהית", אומרת קריסטבה, "מאפשרת לאם לשכלל את הקשר הפוטנציאלי האחר, לשכלל את ההרסנות, שהיא חלק מכל קשר אנושי, וקשורה במיוחד לחווית האמהות... התשוקה האמהית מאפשרת את היצירתיות של הילד, מכיוון שהיא עצמה סובלימציה מתמשכת" (16, עמ' 179).

סובלימציה היא, עבור לפלאנש (20), תוצאה של הטמרת הדחפים המיניים של מוות לדחפים מיניים של חיים. אטען כי סובלימציה מתרחשת הודות ליכולת של האם לקיים בתוכה

מה שזה עושה לי. אבל נמאס לי מכל הדיבורים האלה... בחוג ציור ציירתי מודל. אשה יושבת. רציתי אותה שלמה בציור."

(אולי הרגישה שלא הייתי לגמרי איתה בתקופה האחרונה. אני חושבת על כך שהיא רוצה, צריכה, להרגיש באופן שלם יותר את הנוכחות הרגשית שלי. הפרידה של סוף השבוע משחקת גם היא תפקיד).

היא ממשיכה: "אין לי הרגשה שיש עוד מה לתקן. או שהאנליזה נגמרה, או שאני עוברת למישהו אחר. אני בסדר גמור: עובדת, מצוירת... בעצם, זה לא ממש עבודה. אני לא רצינית בעבודה. מצוירת כל הלילה וישנה עד הצהריים."

אני שמה לב פתאום שהיא נוגעת בפה שלה, הולכת לקרוע את העור, מנהג שיש לה עדיין כשהיא לחוצה מאוד, פורקן בדרך של הרס-עצמי. אני זוכרת שלפני חודש בחרתי להתייחס לזה. בזמנו ההתערבות שלי נגעה לה מאוד. היא חוותה זאת אז כהוכחה שאני דואגת לה, שאיכפת לי. אני אומרת כעת בעדינות: "את קורעת את השפה שלך".

היא מגיבה באלימות: "Mind your own business!" מכיוון שנאחזה בשפתיה בניסיון להרגעה עצמית, במצב אוטיסטי-מגעי שברירי, אירני חוותה את ההתערבות שלי כחודרנית, אינטרוסיבית. שלפתי התערבות ישנה מן הזיכרון, בזמן שהייתי עסוקה להגן על עצמי מפני מה שהרגשתי כהתקפה על האנליזה, המחשבה שלה לסיים אותה... בהחלט פיתוי נרקסיסטי! כפי שאני רואה זאת כעת, לאור המשך השתלשלות הדברים, היא היתה לחוצה ונסערת מתחילת השעה: ריח הצבע הטרי ערער את המסגרת באופן קונקרטי, ואני לא קלטתי את ההשפעה שהיתה לכך עליה.

למחרת היא מגיעה ב-12 דקות אחרון.

היא עוצרת בכניסה לחדר. "תפתחי את החלון". אני הולכת לפתוח. "זה אסור, ריח כזה. לא קרו בשעות האחרונות כאלה דברים שמגיע לי לקבל כזאת בחילה... לפעמים האנליזה היא יותר ממה שהיא – היא מתייחסת כאן ליכולת הכללית שלה לסימבוליזציה – אבל הריח הזה נורא. זה ממש מוגזם. הפעם זה רק הריח. ממש בא לי להקיא".

(אני זוכרת במעומעם את האסוציאציות שלה מן העבר על הריח מהפה של אמה, העירום החשוף של האם, והאקסביזיוניזם שלה, תחושות הבחילה עליהן סיפרה בתגובה לריח הדוחה של זרע. אבל אני מרגישה חסומה. אני לא אומרת מילה. באופן משונה שכחתי שהיא עצמה משתמשת בצבעי שמן).

אני ממשיכה עם אותה שעה:

אירני מכסה את פיה בצעיף, משתעלת, ומורידה רגל מהספה, כאילו רוצה לעזוב. היא אומרת: אם היית לאקאניאנית היית שולחת אותי הביתה מתוך כבוד".

אני המומה ואומרת "ואת נשארתי פה מתוך כבוד?"

אירני: "לא. זה החוק".

אני אומרת, מאד בקונקרטיות: "אני יכולה לפתוח את החלון עוד, ואת יכולה להשתמש בשמיכה".

אירני: "מה אמרת? שהזמן הגיע להיות בשמחה?" אירני קלטה את התערבותי באופן מסולף. נתונה בעמדה סכיו-פנוואידי, היא מרגישה מנוצלת, נמצאת בהחלט במצב של העברת פיתוי טראומתי. אני חושבת לעצמי בתחושת דחיפות: לומר לה ללכת יהיה כמו לסלק אותה. לא להציע לה ללכת, יהיה לא לכבד אותה.

אני בוחרת לומר לה: "לא להציע לך ללכת זה לא לכבד אותך".

אני מרגישה שהיא נרגעת. אחרי כמה דקות של שתיקה היא אומרת "ההורים שלי אף פעם לא כיבדו אותי... אבל בכל זאת, יכולת להגיד לי לא לבוא, או אפילו יותר טוב, לעשות משהו כדי שזה לא יהיה ככה".

אני: "לא הייתי צריכה לגרום לך להיות במצב שבו כדי לשמור על עצמך אין לך ברירה אלא לעבור על החוק" – אני נותנת כאן פירוש

כמובנת מאליה. פרנצי לעומת זאת, היה מודע הרבה יותר להשפעה הטראומטית האפשרית של הסביבה. הוא דיבר על "גמישות הטכניקה" (24, עמ' 432), אך עם זאת לא עסק במסגרת בנושא תיאורטי-קליני בפני עצמו. כפי שהזכרתי, ויניקוט היה הראשון שייחס למסגרת משמעות אינהרנטית. בלגר (25) הציע להחיל את המושג 'מצב פסיכואנליטי' על כל התופעות הכלולות בקשר האנליטי, ובתוכן את תפקיד האנליטיקאי. בפועל, האנליטיקאי הוא שמארגן מרחב מסוים, עם אווירה מסוימת, מגדיר ושומר על הזמן, עם הפסקות (תלויות חופשים או סיבות אחרות), מארגן את התשלום וצורתו וכו'. תופעות אלו מהוות בעיניו את התהליך האנליטי. המסגרת עצמה היא עבורו non-process, בשל אופייה הקבוע. בלגר ראה במסגרת את "מקום איחסון החלקים הפסיכויסטיים של האישיות" (25, עמ' 514), אך לא ראה אותה כמרכיב פעיל בתהליך המרפא כמו ויניקוט. המסגרת, כותב גרין "היא הרבה יותר מאשר מטאפורה של הטיפול האמתי. כמו מטריצה סימבולית, מיכל מוכל בעצמו, תנאי למשמעות הנובעת ממשמעות אחרת" (21, עמ' 370). עבור לפלאנש, המסגרת מתייחסת לצורכי 'שימור העצמי', אותם הוא רואה כנפרדים מהדחפים המיניים ומשיקים להם. לכן עבור לפלאנש, המסגרת משיקה למצב האנליטי. הכלה, קביעות, כבוד לצרכים הבסיסיים של המטופל, והקשבתו המיטיבה של המטפל, הם המאפשרים את קיום הפסיכואנליזה. אולם לפלאנש לא רואה איפיונים אלה כגורמי שינוי באנליזה. מתוך הסכמה עם ויניקוט, בלגר, גרין ורוסיון, אשאל: האם אכן יש הבחנה חדה בין המסגרת, למצב האנליטי ולמטפל עצמו?

כפי שהאחריות הא-סימטרית עבור הילד היא תנאי מקדים לכך שהפיתוי הראשיתי יהיה מקור לסקרנות ויצירתיות, כך האריגה בין האחריות הא-סימטרית לפיתוי הראשיתי, כלומר לפיתוי האתי, היא תנאי בסיסי לכך שתתרחש הטמרה וניכוס של סובייקטיביות בפסיכואנליזה. במובן זה, עם כל מטופל האנליטיקאי הוא במסגרת, המסגרת היא האנליטיקאי, והאנליטיקאי הוא המסגרת.

אביא כעת דוגמה קלינית, רצף מקוצר של כמה שעות.

אנו נמצאות ברגע של ערעור במסגרת, עליו הייתי אני אחראית. בתקופה זו הייתי עסוקה בבעיות משפחתיות, ובמשך סוף השבוע שלפני הפגישה שאתאר כאן, דלת הקליניקה שלי נצבעה מחדש. המטופלת חוותה ערעור זה כגירוי חזק מדי, כלומר מסר חודרני. הוא עורר העברת פיתוי טראומטית. בהמשך יש הדגמה לתהליך שיקום הפיתוי האתי.

חורף. בחוץ קר מאוד.

עם כניסתה לקליניקה אירני מבקשת שאפתח את החלון. (קושי לנשום?) אני עושה זאת. היא שוכבת בשתיקה.

אני אומרת: "את שקטה".

היא: "אין לי מה להגיד שאת לא יודעת. מחשבות הולכות ובאות... אני שואלת את עצמי אם האנליזה נגמרה. לא יודעת אם צריך ללכת יותר לעומק. בעצם, הגעתי למקום שאני יכולה להסתדר עם מה שיש... אני מסתדרת עם הכאב. יכולה להיות בתוך שקט טבעי, בריא." (אני גם חשה בתוכי שקט, אבל מתחתי קצת חרדה).

היא: "הייתי יכולה לספר לך מה קרה, מה שלא קרה. בעבודה, בציור,

בתחילת החיים, לחוויה של חוסר יכולת של ההורים לפגוש דרישה זו, צרכים אלה, אצל ילדה רגישה במיוחד. עקב כך, מסרים שהגיעו מהסביבה ההורית נחו כמיוחדים ומפתים באופן טראומטי.

לאחר התערעורת זו, ניתן לצפות בתהליך של שיקום המצב האנליטי והפיתוי האתי. המצב האנליטי ואני עצמי נחווים שוב על-ידי המטופלת כמפתים באופן אתי.

בעזרת המשמעות שניתנת לחומרים שנותקו, בלשון של גרין דרך "un détour par l'autre" – עיקוף דרך אנליטיקאית בעלת רגשות, בעלת תשוקה, דרך אנליטיקאית עם מרחב רחמי עבור המטופלת שלה, הרגע הסובייקטיבי הופיע, והתנועה הטרנספורמטיבית התרחשה. שוקמה יכולת הסימבוליזציה של המטופלת, וניכוס הסובייקטיביות התרחש. בעקבותיו, התהליך האנליטי קיבל תפנית חדשה, ויכול היה להתקדם. כמו כן, ניתן לראות כיצד הצורך הראשיתי לאתיקה, הדרישה לאתיקה, הותוותה באופן ישיר ומדויק על-ידי המטופלת.

גרין כתב: "התשובה הניתנת על-ידי ההעברה הנגדית היא זו שהיתה צריכה להינתן על-ידי האובייקט הראשון" (21, עמ' 107).

כפי שאמרת, אם אנו מבינים את האנליזה כתהליך המאפשר ניכוס של הסובייקטיביות, אזי עלינו לקחת בחשבון את התשוקה של האנליטיקאי והפיתוי האתי של המצב האנליטי. כתוצאה מכך, אני מציעה שה'ניטרליות המיטיבה' של האנליטיקאי צריכה להיות בקורלציה עם אחריות רגשית עבור האחר.

להזכירנו, ההקשבה והאמירות של האנליטיקאי אינן רק ביטוי של המרחב הרחמי, או במונחים של לוינס: של קירבה, של כבוד לאניגמה הייחודית של כל מטופל, של לטיפה, אלא הן יכולות להיות גם ביטוי של המציצנות שלנו, הקניבליזם שלנו, הסאדיזם או המזוכיזם שלנו. להזכיר לעצמנו – כמו שאומרת קריסטבה (26) – שהקשבה ופירוש פסיכואנליטיים יכולים להיות גם מעשי אכזריות, יעזור לנו לעסוק בפסיכואנליזה באופן יותר מיטיב ועם אמפתיה אמיתית יותר.

לסיכום: אם בלגר הציע שהמסגרת האנליטית היא "מקום אחסון הסימביוזה הראשונית", אזי טענתי היא שהמסגרת, האנליטיקאי במסגרת, והמצב האנליטי, הם מקום האחסון הפעיל של הפיתוי האתי.

ושוב: מה עם התשוקה של האנליטיקאי? בפרפראזה על לוינס אומר: לחוסר השקט הזה שבתוכי, לתשוקה זו, ניתן לקרוא חיות או השראה. אבל דווקא במימד האתי של המצב האנליטי המילה הזו, תשוקה, תקבל את משמעותה המתאימה יותר; על האנליטיקאי יהיה לעבור דרך מטופליו טרנספורמציה נטולת ניכור (27, עמ' 215, 216). אני מקווה שהצעות אלו יהיו לעזר, או יותר במדויק, יחדדו את ההבנה שלנו ביחס להשלכות של שינויים במסגרת האנליטית.

ספרות:

1. Little M., Winnicott working in areas where psychotic anxieties predominate – a personal record. Free Associations, 3: 9-42, 1985.
2. Winnicott D.W., Metapsychological and clinical aspects of regression within the psycho-analytical set up. In: Through paediatrics to psycho-analysis. London, Hogarth Press, 1954.

העברה קלאסי, הקשור לסיפור ההתבגרות הפרועה שלה, המעובד במידה רבה.

היא משתעלת חזק.

אני אומרת "אני עושה אותך חולה".

היא אומרת בחיוך: "עוד מעט תגידי שאת עושה אותי חולה, כמו שאמא שלי היתה עושה אותי חולה" – סוג הפירושים שאני בדרך כלל נמנעת מהם. היא מוסיפה: "האמת שעישנתי יותר מדי בלילה".

בפגישה הבאה, לפני הסוף שבוע, היא מגיעה במצב מאורגן יותר, והשעה נמשכת ברמת ארגון טובה. בסוף הפגישה אני אומרת לה שיכול להיות שבפגישה הבא שלנו יהיה שוב ריח של צבע.

היא אומרת: "טוב, נראה ונחליט במקום".

בפגישה הראשונה של השבוע, לפני שבאה, חיממתי את החדר ופתחתי את החלון לרווחה. היא רואה את החלון הפתוח ומחייכת חיוך גדול.

היא אומרת: "הריחות, זה משהו! ברור שזה בא מרחוק, מהילדות, מהבית. אצלי בבית אני מציירת. זה אומנם קצת מפריע לי, אבל לא כל כך... כן, הריחות, זה קשור מאוד לסקס, זה מגרה. אבל ריח של חלב, אף פעם לא סבלתי אותו".

אירני ממשכה ומדברת על מאמר שקראה, ומספרת שהשאלה המרכזית שנידונה היתה: האם הרוע מתחיל ברגע ההפריה או בתחילת החיים? התשובה היתה שהרוע מתחיל עם החיים, כאשר יש גם בחירה חופשית.

אירני אומרת "אני לא מבינה. איזה מין בחירה חופשית? אנחנו בוחרים את ההורים? הנשמה אמורה לבחור? זה ממש גדול עלי. מה, מישוהו בחר את השואה?"

אני אומרת: "ריח טוב. ריח רע. הטוב והרע".

אירני אומרת: "הנושאים האלה משגעים אותי. מה טוב? מה רע? חשבתי על הסוף של האנליזה... קודם אני צריכה לגמור את הסיפור הזה עם אלי. עדיף שתהיי כאן איתי כשאני גומרת איתו. אז אולי אני אתחיל אנליזה עם מישוהו אחר. או שעדיף שזה יהיה עם מישוהו שאני מכירה טוב ובאמת יש לי בו אמון".

אני אומרת: "האם בחרת בי? או שלא בחרת בי? האם היית בוחרת בי מחדש או שלא? כמה את חופשייה? כמה כלואה? ריח טוב. ריח רע". אירני: הסיפור הזה של הריחות, אני ממש מתביישת. ברור שזה זרק אותי ישירות אל אמא שלי. כלפיה לא הגבתי. שמרתי הכול בפנים. אבל בכל זאת נלחמתי נגד הערכים המעוותים של ההורים שלי: השקרים, הכסף כערך עליון, הצורך לעשות רושם חיזוני על אנשים אחרים. כששאלת אותי למה לא הלכתי, זה היה בגלל הגבולות, ידעתי כל החיים שלא כיבדתי אותם, וידעתי שלא כיבדו אותם סביבי. ידעתי את זה מאז שהייתי קטנה".

אני: "את ידעת מה היה אמת ומה היה שקר, מה צודק ומה לא צודק". אירני: "כן. אבל זה כל כך כואב. ואז חוזרים על זה שוב ושוב".

שתיקה.

אירני: "חיממת כאן לפני שפתחת את החלון, נכון?"

אני: "כן".

אירני מחייכת ונוגעת בעדינות בעצם הבריה ואומרת: "כאב לי כאן לפני חודש בערך. עכשיו אני נוגעת ולא כואב לי יותר".

אני: "את נושמת לרווחה".

אירני: "כן".

בסוף הפגישה יש אריגה מחודשת של העברת הפיתוי הראשית והעברת המרחב הרחמי: המצב האנליטי ואני נחווים שוב באופן מפתה באופן אתי.

ברצף הנוכחי ניתן לראות כיצד מתעוררת העברת פיתוי טראומטי. המסגרת המעוררת מקושרת לגוף של האם/האנליטיקאית, גוף בעל מיניות מופרות, בשל חוסר התאמה בין הדרישה לאתיקה מצד התינוקות

3. Roussillon R., La metapsychologie des processus et la transitionnalité. Revue Française de Psychanalyse, 59: 1351-1519, 1995.
4. Gabbard G.O., Miscarriages of psychoanalytic treatment with suicidal patients. Int. J. Psychoanal., 84: 249-261, 2003.
5. Bollas C., Hysteria. London, Routledge, 2000.
6. Chetrit-Vatine V., La séduction éthique de la situation analytique. Aux origines féminines maternelles de la responsabilité pour l'autre. Paris, PUF, Le fil rouge, 2012.
7. לפלאנש ז' (1987). יסודות חדשים עבור הפסיכואנליזה, הפיתוי הראשית. תל-אביב, תולעת ספרים, 2012. ובצרפתית ובאנגלית: Laplanche J., Nouveaux fondements pour la psychanalyse. Paris, PUF, Quadrige, 1987. (New foundations for psychoanalysis, Cambridge, MA/Oxford, Basil Blackwell, 1989).
8. Freud S., Three essays on the theory of sexuality. S.E., VII, 1905.
9. Ferenczi S., The confusion of tongues between adults and the child. Int. J. Psychoanal., 30: 225-230, 1949.
10. Chetrit-Vatine V., The matricial space or the person in the analyst. Lecture presented at the EPF Conference in Sorrento, 2003.
11. Lichtenberg-Ettinger B., The feminine/prenatal weaving in matrixial subjectivity-as-encounter. Psychoanal. Dial., 7: 423-429, 1997.
12. Levinas E., Autrement qu'etre ou au delà de l'essence. Phaenomenologica, 54. La Haye, Martinus Nijhoff, 1974.
13. Kulka R., Personal communication, 1998.
14. Levinas E., Totalité et Infini: essai sur l'extériorité. La Haye, Martinus Nijhoff, 1961.
15. Chetrit-Vatine V., De l'emprise à la caresse, le temps ... d'un moment sublimatoire. Revue Française de Psychanalyse, 69: 1495-1504, 2005.
16. Kristeva J., Seule, une femme. La Tour d'Aigues, Editions de l'Aube, 2007.
17. Stein R., Affect in psychoanalytic theory: discussion of André Green's 'On discriminating and not discriminating between affect and representation', Int. J. Psychoanal., 82(5): 877-900, 2001.
18. Roussillon R., Agonie, clivage, et symbolisation: Le fait psychanalytique. Paris, PUF: Quadrige, 2001.
19. Roussillon R., Pluralité de l'appropriation subjective. In: La subjectivation. Richard F., Wainrib S. (Eds.), Paris, Dunod, 2006.
20. Laplanche J., Entre séduction et inspiration: l'homme. Paris, PUF: Quadrige, 1999.
21. Green A., La folie privée. Paris, Gallimard, 1990.
22. Bion W.R., Elements of psychoanalysis. London, Maresfield Library, 1963.
23. Vincent J.D., Biologie des passions. Paris, Odile Jacob, 1986.
24. Ferenczi S., The principle of relaxation and neocatharsis. Int. J. Psychoanal., 11: 428-443, 1930.
25. Bleger J., Psychoanalysis of the psychoanalytic frame. Int. J. Psychoanal., 48: 511-519, 1967.
26. Kristeva J., Parler en psychanalyse: des symboles à la chair et retour. Revue Française de Psychanalyse, 71(5): 1509-1520, 2007.
27. Levinas E., Dieu, la mort, le temps. Paris, Figures Grasset, 1993.

המכון הישראלי לפסיכואנליזה ע"ש מ. אייטינגטון

מבקש לידע על האפשרות לפסיכואנליזה במחיר מוזל (180 ₪) אצל מטפלים המתמחים במכון

מי מטפל מטעם המכון הישראלי לפסיכואנליזה?

הפונים לפסיכואנליזה מטופלים על-ידי מתמחים (קנדידים) שהם פסיכולוגים קליניים, פסיכיאטרים ועובדים סוציאליים קליניים מנוסים, העוברים הכשרה בפסיכואנליזה במכון הישראלי לפסיכואנליזה ועובדים במקומות שונים בארץ.

מהי פסיכואנליזה?

הטיפול מתקיים בין 3-4 פעמים בשבוע. בכל עיר מרכזית ניתן לפנות לפסיכואנליטיקאים כדי לקבל הסבר על אופי הפסיכואנליזה במסגרת המכון, עלויות וזמינות המטפלים.

ירושלים: יעל דשא, 02-5332065 ; 052-3374277

תל-אביב: צילי זוננס, 03-6427073

חיפה: שמואל גרזי, 04-9832729

מידע נוסף באתר המכון: <http://www.psychanalysis.org.il>